

Palágyi és Husserl

Egy margójegyzet a magyar (és az egyetemes)
filozófiatörténet-írás relevanciaproblematikájához*

I. PALÁGYI MINT HUSSERL ELLENPÉLDAKÉPE?

1928. november 12-én, negyedórával tizenkettő előtt William Ralph Boyce Gibson (1869–1935) ausztrál filozófus ismét felkereste freiburgi otthonában Edmund Husserlt (1859–1938), aki az előző félév elején emeritált – habár még tanított az egyetemen, mivel kijelölt utódja, Martin Heidegger (1889–1976) nem tudta teljesen átvenni katedráját¹ – és akit öt hónap múlva, a hetvenedik születésnapján Németország egyik legjelentősebb gondolkodójaként fognak majd ünnepelni. Boyce Gibson maga is már lassan két évtizede tanított a melbourne-i egyetemen és éppen *sabbatical*-ját töltötte Németországban, amelynek nagyjából felét (1928. május–július, október–november) Freiburgra szánta. A német filozófiát még diákévei során, 1893-ban megismerte a háború előtt évtizedek legismertebb, még Nobel-díjjal is kitüntetett német filozófusa, Rudolf Eucken

* A tanulmányt bemutattam a *Ki a jelentős magyar filozófus? Relevanciakritériumok és kánonalkotás a 19–20. századi magyar filozófia történetírásában* című konferencián (2019. november 29.). Köszönettel tartozom az ott elhangzott hozzászólásokért, különösen Székely Lászlónak.

¹ Az 1928–1929. tanév téli szemesztere különlegesen alakult Husserl és Heidegger viszonyának szempontjából. Az 1928 elején kinevezett Heidegger csak október elejétől tudta átvenni freiburgi katedráját (lásd pl. Denker 2011. 91), ezért a minisztérium kérte Husserlt, hogy az 1928. március végével bekövetkező emeritációja után is tanítson a tavaszi félévben (BW VIII. 134–135). Husserl ekkor az 1925. tanév nyári szemeszterében tartott pszichológia-előadásának (Hua VIII) egy tartalmilag kevésbé módosított formáját adta elő *Intencionális pszichológia* címen (lásd Hua VIII. xiv–xv, 543), amelynek szövege kiadatlan. Az 1928–1929. téli félévben a kurzuskatalógus tanúsága szerint Heidegger még csak két szemináriumot hirdetett meg (lásd: *Ankündigung...* 1928. [15–16]), noha ténylegesen már előadást is tartott (amint erről Boyce Gibson is beszámolt, aki jelen volt Heidegger első óráján november 5-én: Gibson 1971. 73), ami időközben meg is jelent a Heidegger-összkiadásban (GA 27; a szerkesztői utószó nem tér ki a történeti körülményekre). Talán ezzel az átmenetinek tervezett helyzettel függhetett össze, hogy ebben a téli félévben Husserl még utoljára előadást és szemináriumot tartott *A beleérzés fenomenológiája* címmel, ami az összkiadásban, sőt a hagyatékban sem dokumentált, mivel Husserl szabadon beszélt (vö. Hua XV. xv). Husserl biográfiáját illetően lásd különösen Schuhmann 1977, a fenomenológiai mozgalom általános történetét illetően: Spiegelberg–Schuhmann 1982. Az itt és a bevett biográfiai szakirodalomban (pl. *Neue Deutsche Biographie*, *Új Magyar Életrajzi Lexikon*) is megtalálható történeti tények forrásait külön nem hivatkozom (hacsak explicit diszkusszió tárgyát nem alkotják).

(1846–1926)² tanítványaként és Husserl jellemzése szerint „már a fenomenológiába magát jól bedolgozva” érkezett Freiburgba (BW IV. 154); a fenomenológiai mozgalom történetébe pedig később Husserl középső főművének, a magyarul sajnos még mindig nem olvasható *Eszmék egy tiszta fenomenológiához és fenomenológiai filozófiához* (Husserl 1913a.; Hua III/1) korabeli angol fordítójaként írta bele a nevét, amely kiadáshoz Husserl egy tanulságos szerzői utószót is illesztett (Husserl 1931; vö. Husserl 1930; Hua V, 138–162). Boyce Gibson másik érdeme a fenomenológia historiográfiája felől tekintve abban állt, hogy igyekezett idejét minél hasznosabban tölteni a Freiburgban elérhető notabilitások, mindekenélőtt Husserl és Heidegger – sőt az ebben az utolsó utáni Husserl-félévben éppen Freiburgban tanuló Emmanuel Levinas – társaságát keresve, valamint, ami az utókor szempontjából még fontosabb, az így elhangzott beszélgetéseket naplójában rögzítette, aminek vonatkozó bejegyzéseit meg is jelentették.³

Boyce Gibson november 12-én sem akarta sokat pazarolni az időt, hanem Husserl dolgozószobájába belépve rögtön egy filozófiai beszélgetésre próbálta készíteni az idős mestert, amihez egy Husserl íróasztalán heverő, Ludwig Klages (1872–1956) által írt „pamfletet” (Gibson 1971. 74) használt fel ürügyként.⁴ *A conversation starter* bevált és Husserl az elkövetkező másfél órában Boyce Gibson napójának tanúsága szerint egy olyan figyelemreméltó fejtegetésbe bocsátkozott, ami remélhetőleg még a specifikusan csak a magyar filozófia története iránt érdeklődő olvasók számára is kifizetődévé teszi, ha eddig követték e marginálgjegyzet gondolatmenetét:

„Az egész Klages-Palágyi mozgalom az a típus, amit a fenomenológia megszüntetni [kill] és abszurdnak nyilvánítani akar.[”] Husserl azt mondta, Klages valószínűleg a létező legextrémebb ellenfele a fenomenológiának. Husserlnek nem volt túl jó [not very pleasant] kapcsolata Palágyival, aki személyesen ismert. (Husserl megjegyezte, hogy ő vezette be Palágyit [Bernard] Bolzano [filozófiájába].) „Egy *wilder Kopf* [vad elme]”, nem volt elképzelése a tudományos tárgyalásmódról. Felvettem, hogy muszáj *Anregungot* [ösztönzést] kapnunk és Palágyi ezt adta. Husserl tiltakozott, hogy ez az *Anregung* adekvát módon beszerezhető a nagy klasszikusoktól Platóntól Kantig

² A napjainkra az obskuritás homályába merült Rudolf Eucken korabeli percepcióját meggyőzően rekonstruálta: Sieg 2013. 59 skk.

³ Gibson 1971. Boyce Gibson életrajzához e szövegkiadás szerkesztői bevezetőjén (58–62) túl lásd Grave 1981, historiográfiai relevanciájához a fenomenológiai mozgalom számára pedig különösen Spiegelberg–Schuhmann 1982. 253.

⁴ A szóban forgó könyv talán a Husserl könyvtárában megtalálható korai karakterológiai pamflet lehetett (Klages 1910), amit Husserl megjelenése körül vásárolhatott meg (mivel a mű 1921-ben és 1922-ben változatlan kiadásokban jelent meg, amit 1926-tól egy kétszeresére bővített új változat követett *Die Grundlagen der Charakterkunde* címmel). Az eredeti Klages-könyv két évtizeddel később valószínűleg azért kerülhetett Husserl asztalára, mert a freiburgi Husserl-tanítvány, Gerda Walther (1897–1977) – akinek ekkorra már megromlott a kapcsolata egykori tanárával (vö. BW II. 265–267) – elküldte Husserlnek ez ebben az évben megjelent Klages-tanulmányát (Walther 1928).

és csak erre van szükség. Bármilyen más időpazarlás és tévútra visz. [...] Felvettem, hogy ő [Husserl] egy különlegesen *begabter Mensch* [tehetséges ember] és nekünk egyszerű embereknek szükségünk van a világ többé-kevésbé félrevezető, de mindig megújító gondolkodásának stimulusára, hogy segítsen előre jutni és lehetővé tegye, hogy lássunk – még annak az esetben is, aminek a látását a fenomenológia elvárja tőlünk.⁵

Erre az idézetre mondhatjuk azt, hogy, ha akár csak a fele is igaz, az egy csapásra megoldaná Palágyi Menyhért (Melchior Palagyi 1859–1924) és vele együtt a múlt századforduló magyar teoretikus filozófiájával kapcsolatos relevancia-gondjainkat, elvégre az egyetemes filozófiatörténet panteonjában vitathatatlan helyet elfoglaló Edmund Husserl a saját rendszerének célkitűzését éppen egy olyan mozgalommal szembeni explicit oppozícióban definiálta, amely mozgalomnak egyik egyenrangú tagjaként Palágyi Menyhértet nevezte meg (akit személyes elmondása szerint ismert, habár nem kedvelt).

Nos, az idézett állítás egyik fele ebben a formájában biztosan nem igaz, mivel a Klages–Palágyi-konjunkció erős túlzásnak tűnik (habár még mindig megalapozottabb, mint a magyar biográfiai szakirodalomban töretlenül hagyományozott társítás, miszerint Palágyi 1919 és 1920 között a livóniai származású Hermann von Keyserling [1880–1946] gróf köréhez, sőt az általa alapított *A bölcsesség iskolája [Schule der Weisheit]* tanári karához tartozott volna).⁶ Amint Bogdanov Edit kimutatta, Palágyi és Klages először 1908-ban Heidelbergben találkoztak (Bogdanov 2017. 399) leghosszabb, kététhetes találkozásukra pedig a magyar filozófus halálának évében, Svájcban került sor (400). Az ekkor már az akadémiai intézményrendszeren kívül tartózkodó Klages ugyan belekezdett Palágyi műveinek kiadásába, melyekről szuperlatívuszokkal nem takarékoskodva nyilatkozott (pl. „a ’tudománynak’ még évtizedekre lesz szükséges ahhoz, hogy akár csak közelítőleg kimerítse azokat a lényegileg új eredményeket, melyeket ez a korszakos mű tartalmaz”; Palágyi 1925. vii); ez azonban még nem azonos egy „Klages–Palágyi” szimmetrikus konjunkcióval (azaz nem jött létre kettős

⁵ Gibson 1971. 74–75 (az angol eredetiben is németül szereplő kifejezéseket meghagytam, az idézőjel- és zárójelhasználatot egységesítettem).

⁶ Lásd mindenekelőtt a *Magyar életrajzi lexikont* (Kenyeres 1981–1985. 2. kötet. 340). Itt Palágyi halálozási dátuma is tévesen szerepel (1929), amit ugyanakkor a *Kiegészítő kötet* javít (891); és az *Új magyar életrajzi lexikont* (Markó 2001–2007. 5. kötet. 40); visszafogottabb formában *A magyar irodalom története* (Sőtér 1978. 4. kötet. 952). Közli még pl. Hanák 1979. 293; 1993. 207; elkerüli viszont pl. Simonovits 1976. 92. Bogdanov Edit szerint (tézise első megfogalmazása: Bogdanov 2010. 44; bizonyítottan tekinti: Bogdanov 2017. 400) ez a feltételezés külföldi levéltári források fényében tarthatatlan, s azt csak egy későbbi magyar Palágyi-monográfia (Solt 1943. 133) terjesztette el. Valóban, erről a kapcsolatról nem tesznek említést a Palágyit részletesebben tárgyaló korábbi lexikonok, így a *Révai Nagy Lexikona* (15. kötet, 1922. 97–98); a *Tolnai Új Világlexikona* (14. kötet, 1929. 68), (szintén téves [1925] halálozási dátum); a *Pedagógiai Lexikon* (2. kötet, 1936. 473. hasáb); sőt még az *Új Idők Lexikona* (19–20. kötet, 1941. 4976) sem.

filozófiai iskola, de még Klages hatás- és recepciótörténete sem foglalja magába automatikusan Palágyiét). Amint egy nemrég megjelent, Palágyival foglalkozó független külföldi kötet bevezetője fogalmazott, Klages „ösztönzéseket” (*Anregungen*) köszönhetett Palágyi gondolkodásának (Möckel 2018. 7). Ráadásul – a fenti Boyce Gibson testimóniumon túlmenően – ilyen *Anregungen*ekre, azaz a „Klages–Palágyi” konjunkcióra mint saját fenomenológiai filozófiájának ellenpólusára vonatkozó kijelentés tudomásom szerint nem adható sem Husserl időközben több mint félszáz kötetre terjedő életműkiadásában, sem tízkötetes levelezésében (BW). Az, hogy Klages „a maga rendszerének megalkotásában a magyar gondolkodónak igen sokat köszön”,⁷ tehát – amennyiben ezt a két gondolkodó egyfajta összeolvadásaként értjük – talán inkább egy sajátosan magyar percepció, ami igyekszik aprópénzre váltani azokat a közkézen forgó korabeli általános szuperlatívuszokat, mint például a *Tolnai Új Világlexikon*ának portréval is illusztrált Palágyi-címszavában található megfogalmazás, miszerint Palágyi „munkásságával világhírű lett a tudományos világban s eszméi terjedőben vannak”.⁸ Félreértés ne essék: mindez természetesen nem zárja ki a Palágyi–Klages-kapcsolat kutatását, ami saját helyi értékén kezelve valóban egy rendkívül fontos fejezetet alkothatna Palágyi intellektuális peregrinációjának, sőt általában véve a magyar filozófia korabeli külföldi hatástörténetének feltárásában (e fejezet megírása azonban még mindig a Palágyi-kutatás *desideratuma*, beleértve a Klages és Palágyi közti levelezés megjelentetését),⁹ még akkor is, ha az csak közvetett és diffúz hatástörténeti terminusokban artikulálható.

Élhetünk például a gyanúperrel a Boyce Gibson által közvetített, a „Klages–Palágyi-mozgalom” szerepére vonatkozó Husserl-kijelentés esetében, hogy annak szavaiban inkább az ausztrál filozófus, semmint német vendéglátója szól hozzánk. Boyce Gibson legalábbis néhány hónappal freiburgi látogatása előtt jelentett meg egy cikksorozatot a londoni *Journal of Philosophical Studies* című

⁷ *Pedagógiai Lexikon* (2. kötet, 1936. 473. hasáb).

⁸ *Tolnai Új Világlexikon* (14. kötet, 1929. 68). Megjegyzendő, hogy a Palágyi–Klages-kapcsolat hatástörténeti tézisének megerősödéséhez hozzájárulhatott Solt Hugó említett könyve is (lásd 6. lábjegyzet fentebb), mely szerint a két gondolkodót 1908 óta „síríg tartó mély barátság fűzte” egymáshoz (Solt 1943. 133). Solt monográfiájának korabeli fogadtatása alapján szavai nem hullottak természetlen talajra (lásd pl. *Az Újság*. 19/129. 6; 1943. jún. 9.)

⁹ Érdekes (amint erre még visszatérünk), hogy a historikus és a modern Palágyi-szakirodalom – amely pedig gazdag az egyes epizódokat vizsgáló, nemzetközileg is kontextualizált tanulmányokban (a máshol idézettekben pl. Székely 1997; Békés 2005) – a Palágyi jelentőségének kérdésére való különleges érzékenység ellenére nem foglalkozik *specifikusan* azokkal az epizódokkal (mint például Palágyi hatása Klagesra), melyek alátámasztanák és extenziójában meghatározhatóvá tennék Palágyi gondolkodásának tényleges jelenlétét az egyetemes filozófiatörténetben (különösen amennyiben különbséget teszünk a filozófia és a tudomány története között). Jelen írás tulajdonképpen arra tesz szukcesszív módon kísérletet, hogy a célnak leginkább megfelelő ilyen epizódot azonosítsa, melyet végső soron egy historiográfiai-metaszintű aspektusban vélek majd megjelteni.

folyóiratban (Gibson 1928a;1928b),¹⁰ amelyben Palágyi jelentőségének felfedezéséről vall, illetve arról próbálja meggyőzni olvasóit. Tanulságos, hogy Palágyi jelentőségét ő is egy antagonisztikus sémában tárja elénk: Palágyit egyfelől „még a kontinensen is nagyon elégtelenül ismerik” (Gibson 1928a. 15), másfelől filozófusunkat „kiemelkedő eredetiség” (Gibson 1928b. 172), „mélyreható mi volt és ritka mentális képesség” (Gibson 1928a. 15) jellemzik. Boyce Gibson ezt annyira kiélezte, hogy szükségesnek érezte még magyarázattal is szolgálni Palágyi mellőzöttségére, melyet ő a magyar-német filozófus túlzott polemikus hajlamában vélt felfedezni (uo., 16). Jellemzésével Boyce Gibson egy ekkorra már kiépített historiográfiai tradícióhoz csatlakozik, hiszen a színikritikus-író Werner Deubel (1894–1949), akinek egy általános kulturális-politikai folyóiratban megjelent Palágyi-tanulmánya Boyce Gibson szerint „először felkeltette az érdeklődésemet Palágyi iránt és [...] írásainak tanulmányozására vezetett” (uo., 15), maga is nemcsak bőkezűen bánt a szuperlatívuszokkal filozófusunk méltatásakor – Palágyi egy „génusz a már majdnem kihalt fajtából”, akinek „a tekintete ugyanolyan élesszemű megkülönböztető-képességgel fogja át a szellemtörténeti rejtély-golyóbis természettudományi és filozófiai féltekéit” (Deubel 1926. 330) –, hanem ráadásul egy egész filozófiatörténet-filozófiai koncepciót konstruált annak alátámasztására, hogy egy ilyen lángelmének miért kellett az ismeretlenség homályában maradnia (rászorulva a felfedezőkre): „a szellemtörténet menetében persze az ilyen törés- és átalakulási pontoknál eddig még mindig az volt a helyzet, hogy az irányadó bölcsék heveség nélküli hangja a mindennapi szellemi harc mögött hosszú időn át [...] rejtve maradt a nyilvánosság számára” (uo., 329). Ez a sors jutott osztályrészül Deubel szerint nemcsak Szókratész, Kopernikusz vagy Descartes, hanem Palágyi számára is.

II. PALÁGYI MINT HUSSERL KRITIKUSA?

Az érem másik oldala, hogy az ilyen szuperlatívuszokkal történő birkózás közben *szem elől tévesztődhet Palágyi egy nagyon is valós teljesítménye*. Boyce Gibson maga is csak egy a cikksorozata végére beillesztett, „[s]ok minden teljesen figyelmen kívül lett hagyva” megjegyzéssel felvezetett bekezdésben emlékezik meg egy félmondat erejéig „egy korai munkáról”, „Edmund Husserl kritikai ismertetéséről [*consideration*]” (Gibson 1928a. 172). Pedig Husserl köreiből ekkor már mindenki ismerte Palágyi ez utóbbi teljesítményét. Egy másik korai angolszász Husserl-kutató, az ausztrál születésű, de az Egyesült Államokban könyvtárosi

¹⁰ A lapszámok dátumai: 1928. január és 1928. április. A folyóirat 1931 óta *Philosophy* címmel jelenik meg, mindvégig a *Royal Institute of Philosophy* kiadásában.

karriert befutó Andrew Delbridge Osborn (1902–1997)¹¹ úgy jellemezte Palágyi könyvét, mint „az első részletes támadást [*attack*]” Husserl ellen. „Husserl megjelentetett egy választ, azonban a rákövetkező kritikusra nem válaszolt” (Osborn 1934. 379). Valóban: az 1900 és 1903 közti németországi peregrinációja során Palágyi nemcsak megjelentetett egy Husserlrel foglalkozó könyvet (Palágyi 1902a), amelynek bérelt helye lett a Boyce Gibson freiburgi látogatása idejére már kibontakozóban lévő fenomenológiatörténeti szakirodalomban (sőt még a Husserl filozófiájával az 1900-as években először foglalkozó szakirodalomban is),¹² hanem még abban a megtiszteltetésben is részesült, hogy Husserl terjedelmes válaszcikket tett közzé a *Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane* c. folyóirat hasábjain (Husserl 1903; Hua XXII, 152–161), amely ráadásul magyar fordításban is olvasható (Husserl 2011. 45–55). Ezt nemcsak a modern Husserl-szakirodalom tartja egy fontos fejlődéstörténeti dokumentumnak, amelyet Husserl röviddel a korai *opus magnum*, a *Logikai vizsgálódások* első kiadása (Husserl 1900; 1901; Hua XVIII, XIX/1–2) után tett közzé,¹³ hanem azért is kitüntetett szerepet tölt be, mivel lényegében ez volt az egyetlen (!) alkalom, hogy Husserl közvetlenül, érdemben és a tudományos vita bevett műfajainak keretében megjelent szöveggel válaszolt kritikusaiknak.¹⁴

Miért nem ünnepeljük hát Palágyit a huszadik század egyik legnagyobb filozófusának valódi vitapartnereként? Elvégre a korabeli német filozófia önreprezentációja szempontjából mérvadó áttekintésekben Palágyi ezen szerepe olyan súllyal esett latba, hogy belőle egy egész identitást fabrikáltak Palágyi számára mint aki „a »logikai dualizmus«, a szenzualizmus és a pszichologizmus, de az extrém antipszichologizmus – amint azt Bolzano és Husserl képviselik – ellenfele” (Eisler 1912. 523),¹⁵ vagy pedig Palágyi e könyve mögé egy szignifikáns

¹¹ Osborn életrajzát illetően lásd anonim gyászjelentését: *American Libraries*. 28/6. sz. 115 (1997).

¹² Lásd (a teljesség igénye nélkül): Bergmann 1909, vö. pl. 25–26; Michaltschew 1909. 91. 1. l.; Illemann 1932. 83; Brück 1933. vii.

¹³ Pl. Dermot Moran kommentárja szerint Palágyi-kritikája az „első nyilvános lehetőségek” egyike volt Husserl számára a *Logikai vizsgálódásokkal* kapcsolatos „elégtelességének” kifejezésére (Husserl 2001. 1. köt., xxxiv; saját álláspontom: Varga 2009. 234 skk.).

¹⁴ Marginális ellenpélda az életmű korai szakaszából: Husserl 1893a;1893b; Hua XXII. 73–82, 87–91 (a Boyce Gibson fordításához írott, fent említett utószó ugyan egy ritka publikált reakciónak tekinthető Husserl részéről fenomenológiai filozófiájának az évtized végére kialakult értelmezéseire, azonban ezt sajtóságos módon indirekt formában teszi). Eleinte Husserlnek tulajdonították – néha kifejezetten a Palágyi-ellenkritikával párhuzamba állítva (Farber 1940. 1) – a Husserl utolsó asszisztense, Eugen Fink által jegyzett ellenkritikákat (különösen a Husserl autorizáló előszavával megjelent Fink 1933), ezt a szerzőségi tulajdonítást azonban a modern Husserl-kutatás már nem fogadja el (saját véleményem és hatástörténeti rekonstrukció-kísérletem: Varga 2011. 89 skk.). Husserl utolsó éveire már Husserl számára is észlelhetően kialakult annak a toposza, hogy ő „nem konfrontálódik kritikusaival, sőt még a közeli tanítványaival sem, hanem helyette félreértésről panaszkodik” (Hua VI. 439).

¹⁵ Önmagában figyelemreméltó, hogy Palágyi önálló, sőt részletes szócikket kapott ebben a lexikonban, még ha ebben közrejátszhatott az a tény is, hogy a lexikográfus Rudolf Eisler (1873–1926) Prágában született és 1899-től kezdve Bécsben élt magánzóként.

magyarországi Husserl-recepciót vetítettek (Oesterreich 1923. 518). Még ha ezt érdemes is *cum grano salis* olvasnunk,¹⁶ egy olyan ígéretes hatástörténeti fejezet – „Palágyi hatása a korai nemzetközi fenomenológiában” – körvonalai rajzolódhatnak ki előttünk, amelynek rekonstrukciója nagyban hozzájárulhatna Palágyi nemzetközi relevanciájának bizonyításához. Sajnos nyomós oka van annak, hogy e fejezetre nemcsak a Palágyi jelentőségének bemutatásán munkálkodó szakirodalom nem hivatkozik előszeretettel (mégpedig, mint láttuk, már Palágyi kortársaitól kezdve), hanem még a Boyce Gibson által közvetített Husserl-kijelentések formája is zavarosnak tűnik: Husserl válaszási ingerküszöbét ugyanis Palágyi Husserl-kritikája (Palágyi 1902a) azáltal lépte át, hogy abban Husserl szerint Palágyi „[n]em kevesebbet szuggerál az olvasónak – külön-külön észrevehetetlen, azonban egymásutániségükben hatásos utalások sorozatában –, mint azt a gondolatot, hogy én Bolzanót tisztességtelen módon kihasználtam, miközben a tőle való függőségemet elhallgattam” (Husserl 1903. 289; Hua XXII, 155; ford.: Husserl 2011. 50).

Valóban kétes dicsőség, hogy Palágyi ezek szerint azzal írta volna be a nevét az egyetemes filozófiatörténetbe, hogy a huszadik század filozófiatörténetének egyik kimagasló alakját – akihez az intellektuális tisztességtelenségnek még gyanúja sem férközött, sőt akit inkább a túlzott filozófusi szigor okán szokás csodálni vagy kritizálni¹⁷ – közönséges plágiummal vádolta meg. Ráadásul e vád már *prima facie* is nehezen tartható, hiszen Husserl, amint erre rögvest rá is mutatott Palágyinak írt válaszában, a *Logikai vizsgálódások* első kötetében éppen séggel a feledés homályába merült prágai filozófus, matematikus és polihistor Bernard Bolzano (1781–1848) *felfedezőjeként* lépett fel, s Bolzanót *expressis verbis* úgy jellemezte, mint akitől saját műve „döntő hatásokat” (*Einflüsse*) kapott (sőt Husserl e szöveghelyen éppen az ellen érvelt, hogy könyvét Bolzanóhoz eredetietlen módon közelállónak tartásák).¹⁸ Nem meglepő tehát, hogy Husserl levelezőpartnerei nem éppen fényes véleménnyel voltak Palágyiról: „Szívből örülök,

¹⁶ Palágyi működéséről a német olvasóközönség már az *Ueberweg*-kézikönyv tizenkettedik kiadásának a külföldi filozófiából foglalkozó kötetében (Oesterreich szerk. 1928. 354–355) is kiegyensúlyozottabb, hagiográfiai elemektől meglepően mentes képet kaphatott. A fejezet szerzője Rác Lajos (1864–1934) sárospataki főiskolai filozófiatanár volt, aki a maga részéről a német filozófiával való kapcsolatát mindenekelőtt a Lipcsében töltött 1887–1888 egyetemi éveknek köszönhette, ahol többek között a ma már inkább a pszichológia történelmében nyilvántartott Wilhelm Wundtnál (1832–1920) tanult.

¹⁷ Vö. pl. „Husserl misszióinak tekintette a filozófiát” (Deczki 2014. 115. és passim). Husserl ilyen percepciója már korán kialakult. Karl Löwith (1897–1973), aki 1919-től kezdve tanult Freiburgban, a világháború előestéjén született, nagyhatású önéletrajzában például így írta le Husserlt: „Felejthetetlen számomra, hogy [...] azokban a napokban, amikor Freiburg francia megszállásától féltünk és kiürültek az előadótermek, [Husserl] fokozott nyugalommal és biztossággal folytatta fejtegetéseit, mintha a tudományos kutatás tiszta komolyságát a világon semmi sem tudná megzavarni” (Löwith 2007. 28; első, rövidített kiadás: 1986).

¹⁸ Husserl 1900. 227 (Hua XVIII. 229. 1. l.). Palágyi ellenkritikájának eredeti megjelenésekor Husserl pontatlan oldalszámot adott meg (vö. Husserl 1903. 290), melyet a kritikai kiadás is átvesz (Hua XXII. 156. 2. l.).

hogy a hírnévre áhítózó magyarnak az arcátlanságát elintézte” – kommentálta az eseményeket a kor elismert neokantiánus filozófusa, Alois Riehl (1844–1924), aki 1898 és 1901 között Husserl kollégája volt Halléban (BW V, 198). „Erről az úrról olyan emlékeim vannak, melyek egyáltalán nem hízelgők számára” – tette hozzá Riehl, kitérve a husserli válasz meritumaira is: „A legjobb azonban az, hogy Palágyi tudatlansága alkalmat adott Önnek a saját álláspontjának a lehető legélesebb és leghatározottabb megállapítására” (uo.). Hasonló szellemben írt Husserlnek 1903 tavaszán egy másik volt halléi kollégája, a korban is obskúrának számító Karl Goswin Uphues (1841–1916): „Most hallottam, hogy Palágyi felszínes és pimasz munkáját ragyogóan elintézte” (BW VI, 447).

Kérdéses, hogy Palágyi legalább részben nem ártatlan-e. Amint korábban felvettem (lásd Varga 2018. 78. 139. l.), a Husserl által érzékelt plágium talán egyszerű nyelvi félreértésből eredhetett (amihez az is hozzájárulhatott Husserl és levelezőpartnerei részéről, hogy Boyce Gibson nem tévedett, amikor Palágyinak a polémia iránti túlzott hajlamáról panaszkodott). Palágyi ugyanis *sensu strictu* nem állította, hogy Husserl orgazda módjára hallgatna a Bolzanótól származó értékei forrásairól, sőt kifejezetten azt írta: „Husserl ugyan megemlékezik Bolzanóról [...]” (Palágyi 1902a. 16). Ehhez viszont rögvest hozzátette: „[...] Husserl] elmulasztja azonban, hogy fejtegetései során valamiképpen konfrontálódjon” (*sich... auseinanderzustezen*) Bolzanóval (uo.). Az *auseinandersetzen* komplex, mondhatni filozofikus ige, amelynek variánsai fordíthatók akár ’ütközés’-ként, ’dialógus’-ként (Schwendtner 2013. 238), és a szemantikai mezőjéhez tartozó jelentésformákat elemezhetjük akár a filozófiai viták természetére irányuló filozófiai reflexió (lásd kül. Fehér M. 2015) felől. Tekinthejtük azonban a köznapi jelentést is, ami egy korabeli szótár szerint az *auseinander* prepozícióból képzett más egyszerűbb igékhez képest „különleges jelentésfejlődést” mutat fel (Paul 1896. 43), melynek egyik pólusát a „vitában békéltet”, a másikat pedig egyszerűen a „bemutat” (*darlegen*) jelentésmező alkotja (44). Talán az utóbbi befolyásolhatta Husserlt (Palágyi polemikussága mellett), amikor a mondatot egyszerűen úgy értette: Palágyi szerint ő nem mutatta be, mit vett át Bolzanótól.

Akárhogyan is legyen, a *Logikai vizsgálódások* vonatkozó szöveghelyének 1913-ban megjelent második kiadásában Husserl a Bolzano-hivatkozást *gyengítette*.¹⁹ Ez az eljárás mód első látásra kontraintuitív Husserl részéről, hiszen a Palágyi-féle plágiumváddal szembeni védekezési pozícióját látszik rombolni. Azonban talán értelmezhetjük annak jeleként, hogy Husserl úgy érezte, csak baja származhat abból, ha túl közel áll történeti szerzőkhöz. Talán nem véletlen,

¹⁹ Az új kifejezés: „döntő impulzusok” vagy „döntő indíttatások” (*Anstöße*) (Husserl 1913b. 227; Hua XVIII. 229), amely immár csak heurisztikus motivációt fejez ki, nem pedig tartalmi meghatározottságot. Az utóbbtól való ódzkodás jele Husserl részéről például az is, hogy az új kiadáshoz írott, de félbehagyott előszóban – a Bolzanóhoz hasonló kontextusban említett Hermann Lotzére (1817–1881) vonatkozóan – a „tanítások” (*Belehrungen*) kifejezést „impulzusok”-ra (*Impulse*) cserélte (Hua XX/1. 292, vö. 425).

hogy a Palágyi-kritika utáni korszakból származnak Husserl ismert fellépései a filozófiatörténet filozófiai értéke ellen,²⁰ illetve ezzel talán annak a sajátos emlékezettévesztésnek a biográfiai háttérébe is betekinthetünk, hogy Husserl 1928-ban ausztrál látogatójának azt mondta, ő hívta fel Palágyi figyelmét Bolzanóra (hacsak nem Boyce Gibson értett félre valamit). Ezek szerint Palágyit akár a fenomenológiai mozgalom – véleményem szerint felettébb sajnálatos – antihistorikus irányultságáért is legalább részben felelősnek tekinthetjük?

Az anti-hagiográfiától persze éppúgy tartózkodnia kell a filozófiatörténésznek, mint az egyoldalú laudációtól. A Klages-hatáshoz hasonlóan Palágyi Husserl-kritikája és Husserl ellenkritikája a saját helyi értékén kezelve, kontingens félreértéseivel együtt, egy értékes és fontos fejezete lehetne a magyar filozófia és a korabeli egyetemes filozófiatörténet közti érdemi interakciók tanulmányozásának,²¹ amennyiben az kifejezetten a korai fenomenológia perspektíváját – beleértve Palágyi korábban jelzett recepcióját a historikus fenomenológiai szakirodalmon belül – is megnyitva és a releváns történeti tényekkel gazdagítva történe. Ami az utóbbit illeti, például Uphues két vasat tartott a tűzben, hiszen a Husserlnek írott levele évében Palágyi sokkal pozitívabb hangnemű monografikus tárgyalását jelentette meg (Uphues 1903), ráadásul több magyar forrás tud Uphues és Palágyi közti, érdemi filozófiai tartalmú személyes kapcsolatról.²² Riehl, mint fentebb láttuk, maga vall arról, hogy személyesen ismerte Palágyit; ha pedig nem Boyce Gibson félrehallásának tudható be, hogy Husserl személyesen ismerte Palágyit, akkor az 1900 és 1903 között Németországban tartózkodó

²⁰ Pl.: „Nemde a matematikus sem fog a történelemhez fordulni a matematikai elméletek igazságának tisztázása céljából [...]. Miképpen dönthetne tehát a történész adott filozófiai rendszerek igazságáról [...]?” (Husserl 1911. 325; Hua XXV. 44; ford.: Husserl 1993. 84.)

²¹ Specifikusan erre a feladatra, úgy tűnik, még a nemzetközi Palágyi szakirodalom sem vállalkozott (vö. kül. Bracken 1966), valamint nem foglalkozik specifikusan ezzel az aspektussal Székely gazdag és hiánypótló tanulmánya Palágyi németországi peregrinációjáról sem (Székely 2016). Jellemző, hogy Simonovits Anna Palágyi Husserl-kritikáját egy teljesen immanens szövegolvasat alapján ismerteti (még Husserl viszont-kritikáját sem vonva be), mondván Palágyi Husserl-kritikájának megállapításaihoz „nem szükséges semmi kommentárt sem fűzni, teljesen egyet lehet érteni velük” (Simonovits 1977. 136). Ez a kapcsolat rekonstrukciója pedig akár Palágyi saját időfilozófiájának tematikus vizsgálatát is gazdagíthatná, hiszen Palágyi Husserl-kritikája foglalkozik a brentanói belsőézelés-elmélet kritikájával is (lásd különösen Palágyi 1902a. 85), amely az alapkövét adja a tudat olyan strukturális vizsgálatainak, melyhez a husserli belső időtudat fenomenológiája – melyet Husserl éppen ebben az évtizedben fejtett ki – is tartozik (arról nem is beszélve, hogy Palágyi véleményem szerint valójában közelebb áll Brentanóhoz, mint gondolná). Ezt a lehetőséget jól példázza Nagy 2003, amely utal Palágyi és Husserl vitájára (25. 44. l.) és általános időfilozófiai áttekintésben röviden érinti is Husserl (lásd: 99), azonban nem tesz kísérletet a filozófiai kapcsolati lehetőség rekonstruálására.

²² Korabeli forrás: N. N. 1905. 157. Serdült Benke Éva (2007. 27) még azt is közli, hogy „Palágyi lányának Uphues lett a keresztapja”, valamint, hogy tartós barátság alakult ki a két filozófus között, ezeket azonban sajnos nem bontja ki Palágyi intellektuális biográfiájának megrajzolására.

Palágyi személyében akár Husserl első magyar látogatóját tisztelhetjük, hiszen Husserl tudomásom szerinti első magyar diákja, Enyvvári Jenő (1884–1959) csak az 1909–1910-es téli szemeszterben tartózkodott Göttingenben (vö. Varga 2017. 63–64), Szilasi Vilmos pedig, akivel Husserl (és Heidegger) meglepően komoly mélységű intellektuális és személyes kapcsolatot épített ki (és aki később Husserl és Heidegger freiburgi katedráján tanított), csak 1919-ben érkezett Freiburgba (vö. Szalai 2017. 25) – avagy éppen egy potenciális találkozást feltételezhetünk Palágyi és az 1903 nyári szemeszterében éppen Göttingenben tartózkodó, habár Husserlnél hivatalosan nem tanuló (vö. Varga 2016. 266) Révész Géza (1878–1955) között.

III. PALÁGYI HUSSERL-KRITIKÁJA MINT A FENOMENOLÓGIAI MOZGALOM KIALAKULÁSÁNAK MOZGATÓRUGÓJA?

Itt azonban már-már szürreális fordulatot vesz a Palágyi potenciális egyetemes filozófiatörténeti relevanciájának feltérképezésére irányuló vizsgálódásunk. A fenomenológia filozófiatörténetének egy szűk, ámde hungarika-irányú elfogultsággal semmiképpen sem vádolható nemzetközi csoportja egészen meglepő állítást tett ugyanis Palágyi Husserl-pamfletének jelentőségéről a fenomenológiai mozgalom kialakulása szempontjából: A müncheni filozófushallgató Johannes Daubert (1877–1947) – akitől életében egyetlen sor sem jelent meg (sőt még doktori fokozatot sem szerzett), viszont aki központi szerepet játszott abban, hogy müncheni hallgatótársait megnyerje Edmund Husserl filozófiájának, létrehozva a fenomenológiai mozgalom mint filozófiatörténeti alakzatot – e kutatók legnagyobb hatású előadásában (Daubert 2002) „a »logikusok és a pszichológusok közti konfliktus« témájából indult ki”, s „ez a megfogalmazás Melchior Palágyi könyvére” vonatkozik (Smid 1985. 269).²³ Most mondhatnánk igazán: ha ennek akárcsak a fele is igaz, egy csapásra megoldódnának a magyar filozófia egyetemes filozófiatörténeti relevanciájára vonatkozó aggályaink.

Azt gondolom, Palágyi egyetemes filozófiatörténeti relevanciájának ez az aspektusa valóban figyelemreméltó (legutóbb kísérletet is tettem ennek kidolgozására, lásd Varga 2018. 77–105). Egy érdemi ponton azonban itt is megkötéseket kell tennünk, melyek jól demonstrálhatók Palágyi Husserl-kritikájának olyan passzusain, amely alapján Palágyi Husserl-kritikáját Nyíri Kristóf (és Demeter Tamás) nyomán akként jellemezhetjük, mint ami „a korát nyilvánvalóan

²³ Ugyan Daubert előadásának szövege explicit Palágyi-hivatkozást nem tartalmaz, az azonosítást megerősíti a kiadott szöveg szerkesztői kommentárja (Daubert 2002. 345; Schuhmann 2002. 342). A korabeli magyar sajtó (lásd pl. *Pesti Hírlap*. 24/73. 8, 1902. márc. 15.) alapján Palágyi könyve 1902 márciusában jelenhetett meg, ami konzisztensnek tűnik Daubert júliusban tartott előadásával.

megelőzi”, amennyiben Palágyi „a gondolkodásban egy szimbolikus, azaz nyelviileg meghatározott [*sprachlich bedingten*] folyamatot lát” (Nyíri 1994. 18; lásd még Demeter 2011. 55):

Röviden: lehetetlenné válnak az igazság ismerete, ha a valódi gondolkodási aktusok [*Denkakte*] és a megragadandó magánvaló igazságok kétféle törvényt követnének, melyek között semmi sem közvetítene. A reális és az ideális ilyen meghasadása [*Entzweiung*], ahogyan azt Husserl követeli, rosszabb lenne bármely pszichologizmusnál, hiszen ez nem más, mint bárminemű ismeret teljes lehetetlenségének kifejeződése. (Palágyi 1902a. 42; idézi: Demeter 2007. 43; 2011. 45.)²⁴

Miért gondolja Palágyi azt, hogy Husserl pszichologizmus-kritikája ebbe a csapdába esik? A Husserl-kritika zárszavának tekinthető – és szintén explicit módon Husserlre vonatkozó – passzus szerint (vö. Varga 2018. 82):

Husserl azáltal kísérli meg a pszichológiától elválasztani a logikát, hogy igyekszik a gondolati aktusokat [*Denkakten*] leválasztani a gondolati tartalmaktól [*Denkinhalte*] – egy olyan vállalkozás, amely látszólag kivitelezhető, mivel absztrakció révén képesek vagyunk különbséget tenni aktus [*Akt*] és tartalom [*Inhalt*] között; valójában azonban [ez a vállalkozás] nem valósítható meg, mivel számunkra nincs gondolati aktus tartalom és tartalom gondolati aktus nélkül. (Palágyi 1902a. 47–48.)

Palágyi ezen Husserl-kritikája indokoltnak láttathatja, hogy filozófusunkra a gondolkodás nyelvi meghatározottsága, s ezáltal tágabb értelemben a *linguistic turn* előfutáraként tekintsünk, azonban – szigorúan a fenomenológiai-husserli fogalmi rendszeren belül tekintve – már nehezebben értelmezhető, tekintve, hogy a gondolati aktusokat és azok tartalmait Husserl nem egymástól radikálisan szétválasztani igyekezett, sem pedig szétválasztatlanul hagyni, hanem e kettő kapcsolatát akarta kimunkálni az intencionalitás – Franz Brentano (1838–1917) klasszikussá vált megfogalmazásával: „tartalomra [*Inhalt*] vonatkozás, objektumra [...] irányultság” (Brentano 1874. 115) – címszava alatt, ami „a fenomenológiai fordulat egészét” kifejezi (Ullmann 2008. 7). Szándékuk szerint tehát a fenomenológusoknak sincs „gondolati aktus tartalom és tartalom gondolati aktus nélkül”. Enyvvári Jenő, aki kétrészes antikritikát (Enyvvári 1909a; 1909b) jelentetett meg Palágyi írására válaszolva (sajnos csak magyar nyelven), joggal jegyezte meg, Husserl *Logikai vizsgálódásai* rendelkeztek önálló elmélettel, amely e kapcsolat fogalmi artikulálását szolgálta (ezt az elméletet söpri Palágyi

²⁴ Nyíri fent idézett tézisének (Nyíri 1994. 18) nem köti közvetlen Palágyi-idézethez, illetve a szerzők további Palágyi-idézetei más könyvekre, avagy a Husserl-kritika (Palágyi 1902a) nem közvetlenül Husserlrel, hanem Bolzanóval polemizáló részeire vonatkoznak, ezért esett a választásunk erre a Palágyi-szöveghelyre, amelyből kiindulva rekonstruálható filozófusunk specifikus Husserl-kritikája.

az „absztrakció” szőnyege alá), s egyben megkísérelt számot adni a jelentések ideális egységéről a különböző jelentésadó és jelentésbetöltő tudati aktusok sokaságában (lásd kül. Enyvvári 1909a. 320–321).

Palágyi Husserl-kritikája mögött persze Palágyi saját Bolzano-értelmezése rejlett. Szerinte már Bolzano „azt a titkos tendenciát követi, hogy szétszakítsa a gondolati tartalom és a gondolati aktus összefüggését” (Palágyi 1902a. 31), mivel Bolzano az előbbieket megfelelő entitásoknak, azaz „az elgondolt mondatoknak realitást tulajdonít, a »magánvaló mondatok«-ról azonban kifejezetten kijelenti, hogy azokhoz nem társul létezés [*Dasein*]” (uo.). Enyvvári joggal mutatott rá Husserl védelmében arra (vö. Varga 2017. 62 skk.), hogy a magánvaló mondatot (tételt, *Satz an sich*) mint ideális entitást és az elgondolt mondatot mint mentális aktust Bolzano is éppen egymáshoz kötni próbálta azáltal, hogy az előbbit az utóbbi „tartalmának” (*Inhalt*) tekintette (Bolzano 1837. 1. köt., 78), amiben az intencionalitás-gondolat megelőlegezését pillanthatjuk meg. Palágyi ugyanakkor ezt a redukált Bolzano-olvasatot ugródeszkeként használta saját álláspontjának megfogalmazására:

Mi pedig – teljes ellentétben Bolzanóval – egy mondat értelmét nem fogjuk leválasztani a mondatról, hanem ezt az értelmet pusztán csak az elgondolt mondat egy mozzanataként fogjuk fel, úgyhogy számunkra egy „magánvaló mondat” semmi más, mint a maga számára – egy mozzanatként – tekintett értelem, amely egy elgondolt mondatban rejlik (Palágyi 1902a. 32).²⁵

Ezt talán ugyanúgy meg lehetett volna fogalmazni Husserl-kritika helyett Husserl-értelmezésként is; különösen ha Palágyi – aki végső szándéka szerint a logika a pszichológiától való „izolációja” helyett „e két tudomány elválaszthatatlan nexusát” akarta demonstrálni (Palágyi 1902a. 62) – figyelembe vette volna Husserl *Logikai vizsgálódásainak* a fél év késéssel megjelent második, érdemi kötetét, amely az első kötet antipszichologizmusát azzal az egyben fenomenológiai aprópénzre is váltott állítással ellensúlyozta, hogy „[a] fenomenológia deskriptív pszichológia. [...] A tiszta logika tehát a pszichológián alapul” (Husserl 1901. 18; Hua XIX/1. 24, 1. lj.).

²⁵ Érdemes hozzátenni, Palágyi már a Nyíri Kristóf által kiemelt (Nyíri 1999), az értelem szükségszerű szimbolikus közvetítettségét állító téziséhez – amelynek foglalatként Nyíri Palágyi párhuzamosan megjelent könyvéből a hasonló Bolzano-kritika eredményeképpen megfogalmazott állítást idézi: „Álláspontom ebben a kérdésben az, hogy egy mondat értelem nem állhat fenn önálló pszichikai jelenségként az emberi tudatban (függetlenül kísérő jelektől, hangképzetektől s. í. t.)” (Palágyi 1902b. 32) – is kaphatott volna támpontot Bolzano a komplex (sőt ellentmondásos) képzetek nem teljes érzéki kísérőképzeleteire vonatkozó nézeteiben (lásd Bolzano 1837. 2. kötet. 321), nem is beszélve Husserl és más fenomenológusok a közvetett és közvetlen értelembetöltődésre vonatkozó elemzéseiről.

A filozófiai innovációknak talán elkerülhetetlen velejárója, hogy azokat szükségtelen oppozíciókban kell megfogalmazni.²⁶ Legalábbis nemcsak Palágyi Husserl-kritikájának kapcsolódási pontjában diagnosztizálhatunk filozófiai motivációt, amely nem teoretikusan adekvát rekonstrukción alapul, hanem Daubert referátumának tartalmát is érdemes közelebbről szemügyre vennünk. A fenomenológia történetírásában elévülhetetlen érdemeket szerzett Karl Schuhmann szerint „a fenomenológiai mozgalom keletkezése [...] annak a körülménynek köszönhető, hogy [...] Daubert röviddel Husserl *Logikai vizsgálódásainak* megjelenése után arra a meggyőződésre jutott, hogy ebben a műben a filozofálás egyetlen helyes módjának alkalmazása található” (Schuhmann 2004. 201, első megjelenése olasz fordításban 1997). Ezt a meggyőződést pedig Schuhmann szerint specifikusan az táplálta, hogy Husserl műve „az ítéletnek a tárgyára való vonatkozását olyan módon magyarázta, amit Daubert maga is, aki néhány éve ezeken a problémákon dolgozott, döntő előrelépésként érzékelt” (uo.). A döntő kérdés ezek után abban áll, hogy Daubert 1902 júliusában tartott előadásában, melyet, mint láttuk, Palágyi Husserl-kritikája motiváló hatásának tulajdoníthatunk, filozófiai kapcsolaton keresztül is közvetíti-e ezt a két motiváló hatást. Azt gondolom, erre a kérdésre sajnos nem lehet határozott afirmatív választ adni, amint ez már a Daubert-előadás zárszava alapján is bemutatható (vö. Varga 2018. 96 skk.):

[A]nnyi bizonyosnak tűnik számomra, hogy a pszichológisták és a logikusok közti vitát még nem dönti el a különbségtétel egy tárgy követelésének tudata között és a között az érzés között, hogy valamiképpen kényszerítve vagyunk, pszichikailag passzívak vagyunk, sőt egy további különbségtétel sem az objektivitástudat és az ítéletszerű bizonyosság tudata között. Úgy látom, hogy e dolgokban a döntés inkább mindenekelőtt a kérdés megoldásától függ, hogy miként kell felfognunk a pszichológiai aktus és az abban intencionálisan tételezett, az intencionális tárgy viszonyát és főképpen az intencionális tartalom viszonyát az ítéletaktusban (illetve egyáltalán az appercepció aktusban), illetve utóbbinak milyen logikai önállóság jut osztályrészül. (Daubert 2002. 364.)

Daubert és a husserli filozófiát felfedező müncheni diáktársai számára a döntő különbségtétel nem a tudati aktus és annak tárgya között húzódik (ehhez amúgy is kézenfekvőbb viszonyítása pont lehetett volna maga Brentano, akivel Daubert ekkoriban részletesen foglalkozott),²⁷ nem is az ítéletek a képzetektől történő elválasztásában – ezt ugyanis tanáruk, Theodor Lipps (1851–1914) recens elmélete (lásd: Lipps 1902) szerint a követelés (*Forderung*) tudata révén külö-

²⁶ Szintén elszalasztott lehetőséget lát Husserl és Palágyi (sőt Husserl és Klages!) kapcsán: Möckel 2018. 9–10, különösen 17. lj.

²⁷ Az előadását követő nyári szünetben Daubert részletesen kivonatolta Brentano főművét, mégpedig specifikusan az előadása fent rekonstruálandó tétje szempontjából (lásd Schuhmann 2004. 288).

níthetjük el a tárgy általános kényszerítő erejének (*Benötigung*) tudatától, ami a tudat aktív–passzív működésének sajátossága (Lipps pszichológiája egyébként Palágyi számára is érdekes lehetett volna)²⁸ –, sőt még csak nem is a követelés-tudat (aminek szinonimájaként használta Daubert az objektivitástudat kifejezést) részletesebb pszichológiai analízise az ítéletek jobb körülhatárolása végett (ami referátuma tulajdonképpen saját céljának tekinthető, vö. kül. Daubert 2002. 348), hanem az általános különbségtételek egy speciális része, nevezetesen az intencionális tárgy (*Gegenstand*), az intencionális tartalom (*Inhalt*) és a pszichológiai aktus egymáshoz való viszonyának kérdése specifikusan az ítéletaktusok esetén.

Ez a kérdés az ítéletek esetén (vö. Varga 2018. 101 skk.), Daubert szerint nemcsak azért különleges mert az ítéletaktus (pl. 'A [van] B') nem közvetlenül „az A vagy A és B tárgyra” irányul, hanem egy „tényállásra [*Sachverhalt*] vonatkozik. [...] Amikor ítéletet alkotok, nem A-ról vagy A B-létéről bizonyosodok meg, hanem arról a tényről, hogy A van vagy hogy A [van] B, röviden egy tényállásról” (Daubert 2002. 354). Az ítélet logikailag tekintve abban különbözik a képzettől, hogy nem egy tárgyra (pl. az asztal), sőt még csak nem is egy tárgy tulajdonságára (az asztal barnaságára), hanem egy logikailag és ontológiailag különböző entitásra vonatkozik, nevezetesen arra a tényre, hogy az asztal [van] barna (az utóbbi felől lehet megérteni a középső példát, ami – a *Logikai vizsgálódások* terminológiájával – kategoriálisan formált képzet; az ontológiai különbség markere pedig az, hogy a tényállások polaritással is rendelkeznek). Ez a felfogás még nem volt forradalmian új 1902-ben, legalábbis nem kizárólag Husserl nevéhez köthető: ugyan a brentanoi intencionalitásfelfogás kritizálható azért, mert az intencionális tárgymegjelenítő teljesítményét egyoldalúan a képzetek szintjére helyezi (kizárva az ítélet, sőt az emotív-volatív szféra önálló tárgyiság-formáit), azonban legkésőbb Carl Stumpf (1848–1936), Brentano korai tanítványa eljutott erre a gondolatra (ráadásul azt Brentanónak tulajdonítva), sőt úgy gondolta, hogy már Bolzano is „ebben az értelemben beszélt a magánvaló mondatról [*Satz an sich*]” (Stumpf 1907. 29–30). Daubert azonban ennél többre gondol: különbséget tesz ugyanis az ítélet *tárgya* (a tényállás) és *intencionális tartalma* között (ami ismét csak nem azonos a pszichológiai ítéletaktussal), hiszen például a logikai predikátumok (pl. „ekvivalens, identikus [...], igaz, hamis”; Daubert 2002. 360) nem alkalmazhatók sem a tényállásokra, sem a tudati aktusokra. Ez az a *hármás* distinkció, amelyet Daubert megjelöl előadása zárszavában, és ez az, amelynek felfedezést kifejezetten Husserlnek tulajdonítja (vö. Varga 2018. 103 skk.): A logikai predikátumok nem a tudati aktusokra vonatkoznak, „hanem valamire, ami *ezekben* speciális módon, nevezetesen intencionálisan tétélezve van (a jelentés

²⁸ Amint felvettem (Varga 2018. 98), Lipps felfogása talán jobb artikulációs formát teremthetett volna Palágyi számára a jeltest szerepének hangsúlyozására (még akkor is, ha maga Lipps a nyelv gondolati meghatározottsága mellett tette le a voksát). Lipps pszichológiájának jelentőségére Palágyi magyar kortársai közül Pikler Gyula (1864–1937) is felfigyelt (lásd Pikler 1908).

ideális egysége, amint ezt Husserl kifejezi. [...] Az intencionális tartalom ilyen fogalma, melyet Husserltől átvettem, még az ítéleten bőven túlmenő relevanciával rendelkezhet.” (Daubert 2002. 360, 362, kiemelés az eredetiben.)

Az ideális jelentésegység – ahogyan Enyvvári fordította a jelentés ideális egységének (*ideale Einheit der Bedeutung*) terminusát (Enyvvári 1909a. 322 és passim) – tehát sajátos *projekciós felületként* működött a fenomenológiai mozgalom kialakulása során: Palágyi számára az ebben megjelenő szétválaszthatatlanság a gondolkodás szükségszerű nyelvi (szimbolikus) természetének kifejezéséhez volt ugródeszka Husserl (és Bolzano) kritikája révén, Daubert és a fenomenológiai mozgalmat konstituáló müncheni diáktársai pedig egy hármas distinkció szofisztikált középső tagját látták benne a tudati aktus és a tényállás között (amely hármas distinkció Palágyi horizontjából teljesen hiányozni látszik), s ez alkotta szemükben Husserl igazi innovációját. Az, hogy Husserl hamarosan egy transzcendentálfilozófiai distinkciót vezetett be éppen ezen a jelentésfogalom belül, amely kettős – noétikus és noematikus – jelentésfogalom kezdetei Husserl egy 1899-es Bolzano-kommentárjában is felfedezhetők (lásd Varga 2018. 125 skk.), valamint hogy e husserli distinkció megszületésében talán a 1909–1910-es téli szemeszterben Göttingenben tanuló Enyvvári Jenőnek is lehetett motiváló szerepe, anélkül, hogy magát a husserli distinkciót neki tulajdonítanánk (lásd: Varga 2017. 64 skk.), nos, mindez jól jelzi a Palágyi impulzusából kiindulva kibontakozó fenomenológiai történeti értelemalakzat tartalmi és filozófiai gazdagságát.

IV. HISTORIOGRÁFIAI TANULSÁGOK

Nemcsak Husserl nevezte negyedszázad távlatából visszatekintve Palágyit „*wilder Kopf*”-nak („vad elmének”), hanem, mint láttuk, már Boyce Gibson és Husserl találkozása idején adatolható volt Palágyi olyan, sajátos filozófiatörténet-írása (többek között éppen Boyce Gibson révén), amely filozófusunkat egyszerre ruházta fel szuperlatívuszokkal és panaszkodott Palágyi mellőzöttsége miatt. Ez a trend megjelenik a magyar filozófia modern historiográfiájában (vö. pl. Hanák 1979), sőt egy különös értelmezői alakzattal is találkozhatunk a magyar filozófia kánonképző áttekintéseiben, melyek egyetérteni látszanak filozófusunk különleges relevanciájában, azonban vitatkoznak azt illetően, hogy erre Palágyi melyik teljesítménye adhat alapot. Egyedül talán az Akadémiai Kiadó filozófiatörténet kézikönyve az, amely az „irányzatokba nemigen sorolható és intézményesen nehezen klasszifikálható” (Perecz 2007. 1161) Palágyinak mindössze néhány sort szán, s ami ezáltal apropót szolgáltatathatna arra, hogy Palágyi mellőzöttségéről beszéljünk).²⁹

²⁹ Sándor Pál szerint, aki külön alfejezetet szentel filozófusunknak (Sándor 1973. 292–315), Palágyi „természetfilozófiája felett [...] eljárt az idő” (302), azonban „[f]ilozófiatörténetileg an-

Meggyőződésem szerint Palágyit valóban korának egyik nemzetközileg leginkább releváns filozófusának gondolhatjuk, *nem utolsósorban azért, mert ezt (egyres) kortársai is így vélték*, azaz Palágyi relevanciájának toposza – mégpedig a szuperlatívuszok és a mellőzöttség sajátos kombinációjának historiográfiai alakzatában – már a filozófiatörténet tárgyszintjén is jelen volt. Ennek egyik következménye talán abban áll, hogy Palágyi relevanciájának bizonyítására érdemes lenne görcső alá venni azokat az specifikus területeket (pl. Palágyi tényleges hatása Klagesra vagy pedig szerepe a korai fenomenológia korabeli szakirodalmi szerzői között), amelyek fenti vizsgálódásunk során megmutatkoztak mint Palágyi korabeli egyetemes relevanciájának *tényleges filozófiatörténeli bizonyítására* alkalmas területek (még akkor is, ha ehhez filozófiatörténet-írói aprómunka szükséges, illetve ezen területek talán nem olyan nagyívűek, mint amit némely Palágyi-szuperlatívusz vindikál).

Egy másik, talán fontosabb következménye is lehet Palágyi fent említett speciális relevanciájának: A magyar filozófiatörténet más korabeli alakjaihoz hasonlóan *meggyőződésem szerint Palágyi relevanciájának vizsgálata is működhet egyfajta módszertani fullánkként*, amely rákényszeríthet bennünket a (magyar és az egyetemes) filozófiatörténet-írás módszertani problémáival történő konfrontációra, egyben anyagot is szolgáltatva ehhez a reflexióhoz.³⁰ Nem véletlen, hogy

nál jelentősebbé vált – hatásánál fogva, – az a talán »biopszichologikának« nevezhető teóriája, mely ösztönzőleg hatott és forrásul szolgált Ludwig Klages és Max Scheler filozófiája számára, akik Palágyit valóban sok vonatkozásban mesterüknek tekintették” (uo.). A Palágyit szintén külön fejezetben bemutató Hanák ezzel szemben éppen Palágyi fizikafilozófiai érdemei mellett tör lándzsát (éppen Deubelre hivatkozva), mondván: „értelmetlen fényűzés, ha [Palágyi] elsőbbségét épp magyar szerzők minősítik át epigonsággá” (Hanák 1993. 208). Az évezredfordulón megjelent új magyar filozófiatörténeli számvetés pedig ismét Palágyinak a korabeli német filozófiára gyakorolt hatása okán – habár inkább immanens Palágyi-szövegolvasatok alapján, mintsem a történelmi interakciók rekonstrukciójával – sorolja filozófusunkat „a magyar filozófiatörténet kivételes személyiségei közé” (Hell–Lendvai–Percz 2000. 61), akinek csakúgy önálló tárgyalás jut osztályrészül. A mai filozófiatörténet-írói konszenzus pedig ismét Palágyi „új, mondhatni a relativitáselméletet előlegező tér- és időfogalmát” tartja leginkább kiemelendők (Percz 1998. 62; vö. 2017. 122); habár Székely László már korán joggal hangsúlyozta Palágyi elméletének filozofikusságát (Székely 1994), amelynek következményeként szerinte „csak igen erős megszorításokkal tekinthetünk Palágyi szóban forgó művére úgy, mint a modern fizika tér-idő koncepciójának megelőlegezésére” (324), ami ugyanakkor Palágyi filozófiai értékéből szerinte nem von le (340–341).

³⁰ Az a felfogás, amely a fenti szempontban véli megpillantani a magyar filozófiatörténet művelésének (egyik) relevanciaforrását, felfogható talán ama relevancia-érv egyfajta *módszertani* változatának, melyet Fehér M. István vezetett elő a filozófiatörténet és a filozófia filozofikus egységéből (vö. kül. Fehér 1991) kiindulva a *Magyar Tudomány* folyóirat híres, *Üres-e a kamra?* körkérdésére adott válaszában: „Ha megdől a megtalált abszolút filozófiába vetett meggyőződés, akkor pedig megszűnik a jelen és múlt között tátongó elvi szakadék is, s ilyenformán visszatérhet jogaiba többek között a hazai filozófiai múlt is – a hazai filozófiai múlt mint tudományos tanulmányozásra érdemes és a jelen számára alkalmasint figyelemre méltó tanulságokat hordozó, tanulságokat ígérő kutatási terület” (Fehér 2000. 986).

Véleményem szerint a filozófia „múltja és jelene között tátongó elvi szakadék” áthidalását részben éppen attól a felismeréstől remélhetjük, hogy – amint ezt remélhetőleg hamarosan

a Palágyi egyetemes filozófiatörténeti relevanciájára irányuló kérdést vezérfo-nálként használva a fenti lapokon szofisztikált, történetileg érzékeny módon ke-rülhettünk bele a korai fenomenológiai mozgalomba és tárulhattak fel előttünk annak fogalmi és történeti értelemalakzatai a maguk komplexitásában (emlé-kezzünk pl. a III. szakaszban Palágyi és Daubert Husserl- és Bolzano-értelmezé-seiben feltárt diszkrepanciákra, melyeknek konstitutív jelentőséget tulajdonít-hatunk a fenomenológiai mozgalom keletkezése szempontjából). Azt gondolom, Palágyi Menyhért filozófiájának ez a közvetett jelentősége is mindenképpen figyelemre méltó, függetlenül Palágyi egyéb szuperlatívuszaitól.

IRODALOM

Rövidítések

- BW I–X Husserl, Edmund 1994. *Briefwechsel*. Szerk. Karl Schuhmann – Elisabeth Schuhmann. 10 kötet. (*Husserliana Dokumente*; 3.) Dordrecht, Kluwer.
- GA 27 Heidegger, Martin 2001. *Einleitung in die Philosophie*. 2. kiadás. Szerk. Otto Saame – Ina Saame-Speidel. (*Gesamtausgabe*; 27.) Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann.
- Hua III/1 Husserl, Edmund 1976. *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologische Philosophie. Erstes Buch. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie. 1. Halbband*. Szerk. Karl Schuhmann. (*Husserliana*; 3/1.) Den Haag, Martinus Nijhoff.
- Hua V Husserl, Edmund 1952. *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Drittes Buch. Die Phänomenologie und die Fundamente der Wissenschaften*. Szerk. Marly Biemel. (*Husserliana*; 5.) Den Haag, Martinus Nijhoff.
- Hua VI Husserl, Edmund 1962. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie. 2. kiadás*. Szerk. Walter Biemel. (*Husserliana*; 6.) Den Haag, Martinus Nijhoff.
- Hua VIII Husserl, Edmund 1962. *Phänomenologische Psychologie. Vorlesungen Sommersemester 1925*. Szerk. Walter Biemel. (*Husserliana*; 9.) Den Haag, Martinus Nijhoff.
- Hua XV Husserl, Edmund 1973. *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass. Dritter Teil: 1929–1935*. Szerk. Iso Kern. (*Husserliana*; 15.) Den Haag, Martinus Nijhoff.
- Hua XVIII Husserl, Edmund 1975. *Logische Untersuchungen. Erster Band: Prolegomena zur reinen Logik. Text der 1. und 2. Auflage*. Szerk. Elmar Holenstein. (*Husserliana*; 18.) Den Haag, Martinus Nijhoff.
- Hua XIX/1 Husserl, Edmund 1984. *Logische Untersuchungen. Zweiter Band. Erster Teil. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*. Szerk. Ursula Panzer. (*Husserliana*; 19/1.) The Hague, Martinus Nijhoff (Kluwer).

monografikus formában is bemutatathom – a filozófiatörténet mibenlétére irányuló kérdés önálló és releváns filozófiai problémához vezethet minket. Ezen út felfedezéséhez pedig, amint jelen tanulmányban bemutatni próbáltam, a közvetlen filozófiatörténet-elméleti kérdésfeltevés, valamint a filozófiatörténet-elméletlettörténetének tanulmányozása mellett a filozófiatörténet-írás olyan gyakorlati problémáival való szembesülés is indíttatást jelenthet, amelyekkel – mondhatni: szerencsénkre – bőségesen szolgálhat a magyar filozófia története.

- Hua XIX/2 Husserl, Edmund 1984. *Logische Untersuchungen. Zweiter Band. Zweiter Teil. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*. Szerk. Ursula Panzer. (*Husserliana*; 19/2.) The Hague, Martinus Nijhoff (Kluwer).
- Hua XX/1 Husserl, Edmund 2002. *Logische Untersuchungen. Ergänzungsband. Erster Teil. Entwürfe zur Umarbeitung der VI. Untersuchung und zur Vorrede für die Neuauflage der Logischen Untersuchungen (Sommer 1913)*. Szerk. Ullrich Melle. (*Husserliana*; 20/1.) Dordrecht, Kluwer.
- Hua XXII Husserl, Edmund 1979. *Aufsätze und Rezensionen (1890–1910)*. Szerk. Bernhard Rang. (*Husserliana*; 22.) The Hague, Martinus Nijhoff.
- Hua XXV Husserl, Edmund 1987. *Aufsätze und Vorträge (1911–1921)*. Szerk. Thomas Nenon – Hans Rainer Sepp. (*Husserliana*; 25.) Dordrecht, Martinus Nijhoff (Kluwer).

Ankündigung der Vorlesungen der Badischen Albert-Ludwigs-Universität Freiburg im Breisgau für das Winterhalbjahr 1928 [1929]. Freiburg, C. A. Wagner. 1928.

- Békés Vera 2005. Palágyi Menyhért reakcióidő-kísérletei a kolozsvári egyetem pszichofiziológiai laboratóriumában. *Magyar Filozófiai Szemle*. 49/3. 351–380.
- Bergmann, Hugo 1909. *Das philosophische Werk Bolzanos. Nebst einem Anhang: Bolzanos Beiträge zur philosophischen Grundlegung der Mathematik*. Halle, Max Niemeyer.
- Bogdanov Edit 2010. Palágyi Menyhért (1859–1924). A sokoldalú gondolkodó. *Enigma*. 17/62. 26–47.
- Bogdanov Edit 2017. Palágyi Menyhért pályafutása. In Székely László – Bogdanov Edit (szerk.) *Észlelés és fantázia. Palágyi Menyhért írásai*. Budapest, Gondolat. 397–401.
- Bolzano, Bernard 1837. *Wissenschaftslehre. Versuch einer ausführlichen und größtentheils neuen Darstellung der Logik mit steter Rücksicht auf deren bisherige Bearbeiter*. Sulzbach, Seidel.
- Bracken, Ernst von 1966. Die erste Periode im philosophischen Schaffen M. Palagyis. *Zeitschrift für philosophische Forschung*. 20/2. 294–308.
- Brentano, Franz 1874. *Psychologie vom empirischen Standpunkte*. Leipzig, Duncker & Humblot.
- Brück, Maria 1933. *Über das Verhältnis Edmund Husserls zu Franz Brentano. Vornehmlich mit Rücksicht auf Brentanos Psychologie*. Bonn, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität.
- Daubert, Johannes 2002. Bemerkungen zur Psychologie der Apperzeption und des Urteils. Szerk. Karl Schuhmann. *New Yearbook for Phenomenology and Phenomenological Philosophy*. 2. 344–365.
- Deczki Sarolta 2014. *Meredek sziklagerincen. Husserl és a válság problémája*. Aspecto-könyvek. Budapest, L'Harmattan.
- Demeter Tamás 2007. Palágyi pszichologizmus-kritikájáról. *Pro Philosophia Füzetek*. 52/4. 39–45.
- Demeter Tamás 2011. *A szociologizáló hagyomány. A magyar filozófia főárama a XX. században*. [Budapest], Századvég.
- Denker, Alfred 2011. *Unterwegs in Sein und Zeit. Einführung in Leben und Denken von Martin Heidegger*. Stuttgart, Klett-Cotta.
- Deubel, Werner 1926. Die Philosophie und Weltmechanik von Melchior Palágyi. *Preußische Jahrbücher*. 203. 329–356.
- Eisler, Rudolf 1912. *Philosophen-Lexikon. Leben, Werke und Lehren der Denker*. Berlin, Ernst Siegfried Mittler und Sohn.
- Enyvvári Jenő 1909a. Metakritikai jegyzetek a logikai objectivizmus problémájához (I.). *Athenaeum*. 18/3. 314–326.
- Enyvvári Jenő 1909b. Metakritikai jegyzetek a logikai objectivizmus problémájához (II.). *Athenaeum*. 18/4. 397–411.
- Farber, Marvin 1940. Edmund Husserl and the Background of his Philosophy. *Philosophy and Phenomenological Research*. 1/1. 1–20.

- Fehér M. István 1991. Filozófiatörténet – filozófiai elmélet a mai viták tükrében. *Magyar Tudomány (Ú.F.)*. 36/11. 1368–1372.
- Fehér M. István 2000. [Üres-e a kamra? Körkérdés a magyar filozófiai hagyományról]. *Magyar Tudomány (Ú.F.)*. 45/8. 984–989.
- Fehér M. István 2015. Filozófusok vitái, különös tekintettel a XIX–XX. századra. In Fehér M. István et al. (szerk.) „Vitában egymással”. *Filozófusok disputái, kontroverziái*. Budapest, L’Harmattan. 25–64.
- Fink, Eugen 1933. Die phänomenologische Philosophie Edmund Husserls in der gegenwärtigen Kritik (mit einem Vorwort von Edmund Husserl). *Kant-Studien*. 38/3–4. 319–383.
- Gibson, William Ralph Boyce 1928a. The Philosophy of Melchior Palágyi (I). Space-Time and the Criticism of Relativity. *Journal of Philosophical Studies*. 3/9. 15–28.
- Gibson, William Ralph Boyce 1928b. The Philosophy of Melchior Palágyi (II). The Theory of Life and Mind. *Journal of Philosophical Studies*. 3/10. 158–172.
- Gibson, William Ralph Boyce 1971. From Husserl to Heidegger. Excerpts from a 1928 Freiburg Diary. Szerk. Herbert Spiegelberg. *Journal of the British Society for Phenomenology*. 2/1. 58–81.
- Grave, S. A. 1981. Gibson, William Ralph Boyce. In Bede Nairn – Geoffrey Serle (szerk.) *Australian Dictionary of Biography. Volume 8: Cl - Gib*. Melbourne, Melbourne University Press. 659–660.
- Hanák Tibor 1979. Az elfelejtett Palágyi Menyhért. *Új Látóhatár*. 30/3–4. 291–293.
- Hanák Tibor 1993. *Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében*. 2. kiadás. [Budapest], Göncöl.
- Hell Judit – Lendvai L. Ferenc – Percz László. 2000. *Magyar filozófia a XX. században. Első rész*. Budapest, Áron.
- Husserl, Edmund 1893a. A. Voigt’s „elementare Logik” und meine Darlegungen zur Logik des logischen Calculs. *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*. 17/1. 111–120.
- Husserl, Edmund 1893b. Antwort auf die vorstehende „Erwiderung” des Herrn Voigt. *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*. 17/4. 508.
- Husserl, Edmund 1900. *Logische Untersuchungen. Erster Theil. Prolegomena zur reinen Logik*. Halle, Max Niemeyer.
- Husserl, Edmund 1901. *Logische Untersuchungen. Zweiter Theil. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*. Halle, Max Niemeyer.
- Husserl, Edmund 1903. Melchior Palágyi: Der Streit der Psychologisten und Formalisten in der modernen Logik. *Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane*. 31. 287–294.
- Husserl, Edmund 1911. Philosophie als strenge Wissenschaft. *Logos. Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kultur*. 1/3. 289–341.
- Husserl, Edmund 1913a. *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Halle, Max Niemeyer.
- Husserl, Edmund 1913b. *Logische Untersuchungen. Erster Band. Prolegomena zur reinen Logik*. Zweite, umgearbeitete Auflage. Halle, Max Niemeyer.
- Husserl, Edmund 1930. Nachwort zu meinen 'Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie'. *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*. 11. 549–570.
- Husserl, Edmund 1931. Author’s Preface to the English Edition. In Edmund Husserl: *Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology*. (Library of Philosophy.) London – New York, George Allen & Unwin – Macmillan. 11–30.
- Husserl, Edmund 1993. *A filozófia mint szigorú tudomány*. Szerk. Fehér M. István; ford. Baránszky Jób László. Budapest, Kossuth.

- Husserl, Edmund 2001. *Logical Investigations*. Szerk. Dermot Moran; ford. John Niemeyer Findlay. London – New York, Routledge.
- Husserl, Edmund 2011. *Az új Husserl. Szemelvények az életmű ismeretlen fejezeteiből*. Szerk. és ford. Varga Péter András – Zuh Deodáth. Budapest, L'Harmattan.
- Illemaun, Werner 1932. *Die vor-phänomenologische Philosophie Edmund Husserls und ihre Bedeutung für die phänomenologische*. Leipzig, Universität Leipzig.
- Kenyeres Ágnes et al. (szerk.) 1981–1985. *Magyar életrajzi lexikon*. 2. kiad. Budapest, Akadémiai. 1–3. kötet.
- Klages, Ludwig 1910. *Prinzipien der Charakterologie*. Leipzig, J. A. Barth.
- Lipps, Theodor 1902. *Vom Fühlen, Wollen und Denken. Eine psychologische Skizze. (Schriften der Gesellschaft für psychologische Forschung)*. Leipzig, Johann Ambrosius Barth.
- Löwith, Karl 2007. *Mein Leben in Deutschland vor und nach 1933. Ein Bericht*. Szerk. Frank-Rutger Hausman. Stuttgart, J. B. Metzler.
- Markó László et al. (szerk.) 2001–2007. *Új magyar életrajzi lexikon*. Budapest, Magyar Könyvklub. 1–6. kötet.
- Michaltschew, Dimitri 1909. *Beiträge zur Kritik des modernen Psychologismus*. Philosophische Studien. Leipzig, Wilhelm Engelmann.
- Möckel, Christian 2018. Vorwort. In *Melchior Palágyi*. München, Albus. 7–12.
- Nagy Edit 2003. *Áramló tér és álló idő – gubancokkal. (Magyar filozófiatörténeti könyvtár, 3.)* Miskolc, Bíbor.
- N. N. 1905. Die Logik auf dem Scheidewege [...] Zur Krisis in der Logik [...]. *Budapesti Szemle*. 121/337. 156–159.
- Nyíri, Christoph 1994. Ungarn und die Brentano-Schule. Ein Überblick. *Brentano Studien*. 5. 13–23.
- Nyíri, Kristóf 1999. From Palágyi to Wittgenstein. Austro-Hungarian Philosophies of Language and Communication. In Peter Fleissner – Kristóf Nyíri (szerk.) *Philosophy of Culture and the Politics of Electronic Networking. 1. Austria and Hungary. Historical Roots and Present Developments*. Innsbruck, Studien. 1–11.
- Oesterreich, Traugott Konstantin 1923. *Friedrich Ueberweg's Grundriss der Geschichte der Philosophie. Vierter Teil. Die deutsche Philosophie des neunzehnten Jahrhunderts und der Gegenwart*. 12. kiadás. Berlin, E. S. Mittler & Sohn.
- Oesterreich, Traugott Konstantin (szerk.) 1928. *Friedrich Ueberweg's Grundriss der Geschichte der Philosophie. Fünfter Teil. Die Philosophie des Auslandes vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis auf die Gegenwart*. 12. kiadás. Berlin, E. S. Mittler & Sohn.
- Osborn, Andrew D. 1934. Some Recent German Critics of Phenomenology. *The Journal of Philosophy*. 31/14. 377–382.
- Palágyi, Melchior 1902a. *Der Streit der Psychologen und Formalisten in der modernen Logik*. Leipzig, Wilhelm Engelmann.
- Palágyi, Melchior 1902b. *Kant und Bolzano. Eine kritische Parallele*. Halle, Max Niemeyer.
- Palágyi, Melchior 1925. *Wahrnehmungslehre*. Szerk. Ludwig Klages. *(Ausgewählte Werke, 2.)* Leipzig, Johann Ambrosius Barth.
- Paul, Hermann 1896. *Deutsches Wörterbuch*. Halle, Max Niemeyer.
- Percz László 1998. *A pozitivizmustól a szellemtörténetig. Athenaeum, 1892–1947*. Budapest, Osiris.
- Percz László 2007. Magyar filozófiatörténet. In Boros Gábor (szerk.) *Filozófia. (Akadémiai kézikönyvek.)* Budapest, Akadémiai. 1146–1172.
- Percz László 2017. *Ki a filozófus? Magyar filozófiatörténeti tanulmányok. (A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai; 15.)* Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia – SZTE Klebelsberg Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjtemény.

- Pikler, Julius [Gyula] 1908. *Über Theodor Lipps' Versuch einer Theorie des Willens. Eine kritische Untersuchung, zugleich ein Beitrag zu einer dynamischen Psychologie.* Leipzig, Johann Ambrosius Barth.
- Sándor Pál 1973. *A magyar filozófia története 1900–1945. Első kötet. (Elvek és utak.)* Budapest, Magvető.
- Schuhmann, Karl 1977. *Husserl-Chronik. Denk- und Lebensweg Edmund Husserls. (Husserliana Dokumente; 1.)* Den Haag, Martinus Nijhoff.
- Schuhmann, Karl 2002. Introduction. Johannes Daubert's Lecture 'On the Psychology of Apperception and Judgment' from July 1902. *New Yearbook for Phenomenology and Phenomenological Philosophy.* 2. 338–343.
- Schuhmann, Karl 2004. *Selected Papers on Phenomenology.* Szerk. Cees Leijenhorst – Piet Steenbakkers. Dordrecht, Kluwer.
- Schwendtner Tibor 2013. Ismétlés és alapítás. Heidegger jövőre irányuló történeti elmékedései. In Fehér M. István et al. (szerk.) „Szót érteni egymással”. *Hermeneutika, tudományok, dialógus.* Budapest, L'Harmattan. 237–247.
- Serdült Benke Éva 2007. *A meg sem ismert Palágyi.* Paks, Pákolitz István Városi Könyvtár.
- Sieg, Ulrich 2013. *Geist und Gewalt. Deutsche Philosophen zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus.* München, Hanser.
- Simonovits Anna 1976. Palágyi Menyhért (1859–1924). *Magyar Filozófiai Szemle.* 20/1. 91–105.
- Simonovits Anna 1977. Palágyi Menyhért filozófiai nézetei. In Kiss Endre – Nyíri Kristóf (szerk.) *A magyar filozófiai gondolkodás századelőn.* [Budapest], Kossuth. 121–164.
- Sóter István szerk. 1978. *A magyar irodalom története.* Budapest, Akadémiai. 1–6. kötet.
- Smid, Reinhold N. 1985. An Early Interpretation of Husserl's Phenomenology: Johannes Daubert and the Logical Investigations. *Husserl Studies.* 2/3. 267–290.
- Solt Hugó 1943. *Palágyi Menyhért bölcselete. (A filozófia új irányai.)* Budapest, Pantheon.
- Spiegelberg, Herbert – Karl Schuhmann 1982. *The Phenomenological Movement.* 3. revised and enlarged editon. The Hague, Martinus Nijhoff.
- Stumpf, Carl 1907. *Erscheinungen und psychische Funktionen.* Berlin, Verlag der Königl. Akademie der Wissenschaften.
- Szalai, Zoltán 2017. *Im Schatten Heideggers. Einführung zu Leben und Werk von Wilhelm Szilasi.* Freiburg, Alber.
- Székely László 1994. Filozófiai és fizikai tér-idő. Palágyi Menyhért tér-idő elmélete és az Einstein-Minkowski-féle relativitáselmélet. *Magyar Filozófiai Szemle.* 38/3–4. 323–342
- Székely László 1997. Palágyi, Lénárd és Einstein. *Világosság.* 38/4. 65–71.
- Székely László 2016. Egy magyar gondolkodó Némethonban. Palágyi Menyhért tudományfilozófiája és a relativitás elmélete. In Mester Béla (szerk.) *Régiók, határok, identitások: (Kelet-)Közép-Európa a (magyar) filozófiatörténetben. (ergo.)* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó. 216–239.
- Ullmann Tamás 2008. Az intencionalitás új paradigmája. *Kellék.* 36. 7–22.
- Uphues, Goswin 1903. *Zur Krisis der Logik. Eine Auseinandersetzung mit Dr. Melchior Palágyi.* Berlin, C. A. Schwetschke und Sohn.
- Varga Péter András 2009. A *Logikai vizsgálódások* filozófiai álláspontja és annak átalakulása a mű első kiadását követően. In Varga Péter András – Zuh Deodáth (szerk.) *Husserl és a Logikai vizsgálódások. Ismeretfilozófia és fenomenológiai filozófia.* Budapest, L'Harmattan. 226–274.
- Varga, Peter Andras 2011. The Architectonic and History of Phenomenology. Distinguishing between Fink's and Husserl's Notion of Phenomenological Philosophy. In Dermot Moran – Hans Rainer Sepp (szerk.) *Phenomenology 2010 Vol. 4: Selected Essays from Northern Europe.* Bucharest–Paris, Zeta Books – Argos. 87–114.

- Varga Péter András 2016. Új adalékok a korai fenomenológia és a magyar filozófia kapcsolattörténetéhez. Pauler Ákos, Alexander Bernát, Révész Géza és Enyvvári Jenő vonatkozásában. In Mester Béla (szerk.) *Régiók, határok, identitások: (Kelet-)Közép-Európa a (magyar) filozófiatörténetben. (ergo.)* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó. 256–285.
- Varga, Peter Andras 2017. Eugen Enyvvári's Road to Göttingen and Back: A Case Study in the Transleithanian Participation in Early Phenomenology (with an appendix of Edmund Husserl's two unpublished letters to Enyvvári). *Studies in East European Thought*. 69/1. 57–78.
- Varga Péter András 2018. *A fenomenológia keletkezéstörténete mint filozófiai probléma*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Walther, Gerda 1928. Ludwig Klages und sein Kampf gegen den 'Geist'. *Philosophischer Anzeiger*. 3/1. 48–90.

